

УДК 343.81:343.85:351.74(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.21>

РЕЖИМ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРІВ

Мажников І.С.,
аспірант Пенітенціарної академії України
ORCID: 0009-0001-8269-0994

Мажников І.С. Режим установ виконання покарань та слідчих ізоляторів.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного та практичного переосмислення категорії поняття режиму тримання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах в умовах масштабних безпекових викликів, спричинених збройною агресією проти України. Воєнний стан актуалізував питання меж державного примусу, гарантій прав людини та специфіки правового регулювання діяльності слідчих ізоляторів і установ виконання покарань, що потребує комплексного наукового осмислення. Зростання ризиків для безпеки персоналу та засуджених/ув'язнених, можливість бойових дій і окупації окремих територій зумовили трансформацію режимних механізмів, що має здійснюватися у межах певних принципів необхідності, пропорційності та недопущення нелюдського або принизливого поводження.

Метою статті є дослідження змісту та особливостей функціонування режиму у слідчих ізоляторах і виправних колоніях ДКВС України, аналіз особливостей його трансформації в умовах воєнного стану, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання та практики його реалізації.

Методологічну основу дослідження становлять діалектичний метод пізнання правових явищ, формально-юридичний та системно-структурний підходи, метод порівняльного правознавства, аналіз міжнародних стандартів у сфері поводження з особами, позбавленими волі, а також доктринальні джерела та емпіричні дані щодо функціонування пенітенціарної системи в умовах війни.

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що сучасна концепція режиму у місцях несвободи формується на засадах комплексності заходів та поєднує забезпечення безпеки, дотримання прав засуджених/ув'язнених, виховання правослужняної поведінки та їх ресоціалізація. Запропоновано відмежування поняття режиму тримання у слідчих ізоляторах і виправних колоніях з урахуванням презумпції невинуватості та характеру правового статусу особи. Розкрито зміст режиму особливих умов, передбачених ст. 105 КВК України та ст. 19 Закону України «Про попереднє ув'язнення», предметно визначено їх особливості, правові наслідки та межі застосування під час воєнного стану.

Наукова новизна статті полягає у поглибленому обґрунтуванні інтегративного підходу до розуміння режиму у місцях несвободи, розкритті його змісту в умовах воєнного стану та формулюванні авторських пропозицій щодо удосконалення законодавства. Доведено, що режим у період воєнного стану не може виходити за рамки міжнародних стандартів прав людини, а застосування особливих/поосилених режимних заходів має бути тимчасовим, обґрунтованим та підконтрольним.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання сформульованих висновків при вдосконаленні нормативно-правового регулювання діяльності установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, підготовці навчальних програм для персоналу ДКВС України та у діяльності органів державної влади, відповідальних за реалізацію пенітенціарної політики та моніторинг дотримання прав ув'язнених.

Ключові слова: правовий статус ув'язнених/засуджених; пенітенціарна політика; режим тримання; воєнний стан; режим особливих умов; установи виконання покарань та слідчі ізолятори.

Mazhnikov I.S. Regime of penitentiary institutions and pre-trial detention centers.

The relevance of this research is driven by the need for a theoretical and practical rethinking of the category of regime in places of deprivation of liberty under large-scale security challenges caused by the

armed aggression against Ukraine. Martial law has brought to the forefront the issues of limits of state coercion, guarantees of human rights, and specifics of the legal regulation of pre-trial detention centers and penitentiary institutions, which requires comprehensive scholarly analysis. Increased risks to the safety of staff and convicts/detainees, the possibility of hostilities and temporary occupation of certain territories have led to the transformation of regime mechanisms, which must be implemented in line with the principles of necessity, proportionality, and prohibition of torture or inhuman or degrading treatment. The purpose of the article is to explore the content and features functional purpose of the regime in pre-trial detention centers and correctional colonies, analyze the peculiarities of its transformation under martial law, and formulate proposals for improving legal regulation and practical implementation. The methodological basis of the study includes the dialectical method of legal cognition, formal-legal and system-structural approaches, comparative legal analysis, examination of international standards on the treatment of persons deprived of liberty, as well as doctrinal sources and empirical data regarding the functioning of the penitentiary system during wartime. The research substantiates that the modern concept of the regime in places of deprivation of liberty is based on a comprehensive approach combining security, respect for rights, disciplinary order, and resocialization. A distinction between the legal regime of detention in pre-trial detention centers and correctional colonies is proposed, taking into account the presumption of innocence and the legal status of individuals. The content of special conditions regimes provided for in Article 105 of the Criminal-Executive Code of Ukraine and Article 19 of the Law of Ukraine "On Pre-Trial Detention" is clarified, highlighting their specifics, legal consequences, and limits of application during martial law. It is emphasized that the introduction of special regime measures must rely on clear criteria and procedural safeguards, including judicial control, oversight by the Ombudsman, and public monitoring. The scientific novelty of the article lies in a substantiated integrative approach to understanding the regime in places of deprivation of liberty, disclosure of its content under martial law, and formulation of author's proposals for legislative improvement. It is demonstrated that the regime during martial law must remain within the bounds of international human rights standards, and that extraordinary measures should be temporary, justified, and subject to review. The practical significance of the findings lies in the potential use of the conclusions for improving the legal regulation of penitentiary institutions and pre-trial detention centers, developing training programs for the staff of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, and supporting government authorities responsible for implementing penitentiary policy and monitoring detainees' rights.

Key words: legal status of convicts/detainees; penitentiary policy; detention regime; martial law; special conditions regime; correctional colonies and detention centre's.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України дала поштовх до трансформації механізмів державної безпеки, що безпосередньо вплинуло на подальше функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. В умовах воєнного стану питання правового режиму тримання осіб у місцях несвободи набувають особливої ваги, оскільки держава повинна забезпечувати баланс між необхідністю посилення ізоляційних і контролюючих заходів та дотриманням стандартів прав людини [1, с. 35]. Зростання військових загроз, ризик окупації окремих територій, необхідність евакуаційних заходів і забезпечення безпеки персоналу та ув'язнених створюють нові правові та організаційні виклики, які потребують доктринального й нормативного переосмислення [2, с. 87]. Отже, дослідження специфіки режиму у місцях несвободи в умовах воєнного стану є актуальним як з точки зору забезпечення правової визначеності, так і з позиції виконання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини.

Метою дослідження є визначення правової природи та специфіки режиму тримання у слідчих ізоляторах і установах виконання покарань, визначення векторів його трансформації в умовах воєнного стану й вироблення аргументованих пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства та управлінських механізмів.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз сучасних наукових підходів свідчить, що режим у місцях несвободи дедалі частіше трактується як багатофункціональна система забезпечення безпеки в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах як засуджених/ув'язнених так і персоналу, дотримання прав засуджених/ув'язнених, виконання ними покладених на них обов'язків, наявність передбачених законодавством режимних заходів для досягнення ресоціалізації осіб, а не лише як інструмент ізоляції. У британському контексті D. Buck та ін. підкреслюють важ-

ливість задоволення базових та «низькорівневих» соціальних потреб ув'язнених, наголошуючи на значенні підтримки автономії, гідності та емоційного благополуччя осіб у місцях несвободи [3]. Водночас S. St. Louis доводить, що попереднє ув'язнення істотно впливає на суворість процесуальних та судових рішень, що підтверджує необхідність дотримання принципу мінімальної ізоляції та пропорційності [4]. У сфері підтримання соціальних зв'язків N. Hanley та C. Flynn виокремлюють потенціал цифрових комунікацій для забезпечення права на сімейні контакти, підкреслюючи потребу рівного доступу до цифрової інфраструктури та підтримки у користуванні технологіями [5, р. 415]. Комплексність впливу режиму на поведінку засуджених простежується у дослідженні S. Dodd та M. Sydes, які встановили, що відмова від умовно-дострокового звільнення значною мірою пов'язана зі страхом перед труднощами ресоціалізації та недовірою до реабілітаційних механізмів [6]. Порівняльний аналіз правозастосовної практики, проведений D. Melnykova, демонструє наявність системних проблем у сфері попереднього ув'язнення як в Україні, так і в державах ЄС, що виявляється у формалізмі процесуальних рішень та надмірному застосуванні ізоляції [7, р. 79]. Український науковий дискурс, щодо розуміння поняття режиму тримання, займає провідну роль у наукових працях багатьох науковців. А. Степанюк визначає засоби забезпечення режиму в місцях позбавлення волі такі як охорона, нагляд за засудженими, технічні засоби нагляду і контролю, оперативно-розшукову діяльність, режим особливих умов у колоніях, застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, а також залучення сил та засобів колонії, органів і установ виконання покарань для підтримання правопорядку в установах виконання покарань [8, с. 177]. Можна виділити думку О. Колба, який зазначає, що режим забезпечує каральний вплив на засуджених, виступає як один із засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та створює одночасно правові передумови для успішного застосування інших засобів соціально – виховного впливу на особу, включаючи профілактику злочинів [9, с. 24]. Проблемами режиму тримання в установах виконання покарань також займалися В. Бригдалов та М. Макагон, які визначили режим найголовнішим чинником у забезпеченні кримінально – правової кари, окреслили перелік вимог режиму, а також охарактеризували правообмежуючі правові норми [10]. Свою точку зору щодо режиму особливих умов висловив І. Саленков, вказуючи на те, що режим особливих умов у виправних установах тісно пов'язаний з поняттям забезпечення порядку виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі, є крайньою мірою, яка покликана створити умови для стабілізації обстановки в підрозділі або відновлення правопорядку силовими засобами дії [11, с.96-97]. У сфері міжнародного гуманітарного права І. Ганенко наголошує на критичному значенні дотримання правового статусу військовополонених і виконання державою стандартів Женевських конвенцій [2, с. 88].

Попри значний масив наукових напрацювань, низка питань залишається нерозкритою або потребує концептуальної конкретизації. Зокрема, недостатньо досліджено співвідношення безпекової та правозахисної складових режиму в умовах збройного конфлікту; відсутні уніфіковані підходи до визначення меж обмеження прав засуджених та осіб, узятих під варту, а також оцінювання ефективності запровадження режиму особливих умов з позиції гуманності, безпеки та запобігання криміногенним проявам.

У світлі окреслених викликів дослідження зосереджується на комплексному аналізі режиму у місцях несвободи України під час воєнного стану, розкритті змін його змісту та функцій у контексті підвищених безпекових ризиків і міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими, а також формуванні підходів до оптимізації практик його застосування з урахуванням принципів законності, пропорційності та гуманізму.

Виклад основного матеріалу. Режим у місцях несвободи є базовою категорією кримінально-виконавчої теорії та практики, що визначає організаційно-правовий порядок виконання і відбування покарання, забезпечення безпеки як засуджених/ув'язнених, так і персоналу установ, дотримання прав осіб, позбавлених волі, а також гарантування належної роботи установ. Наукові підходи до розуміння режиму фокусуються на поєднанні охоронної, безпекової, регулятивної та виховної функцій, водночас підкреслюючи диференціацію умов тримання залежно від процесуального статусу особи [12].

Сучасні концептуальні підходи трактують режим як систему взаємопов'язаних правових і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки, реалізацію виправної мети покарання та виховання правослужбової поведінки у засуджених. Водночас, залежно від типу установи та процесуального статусу особи, зміст режиму набуває різного спрямування. У виправній колонії

режим має комплексний характер і передбачає ізоляцію, охорону, постійний нагляд, обмеження свободи пересування, трудову діяльність, виконання заходів виховного впливу, профілактику правопорушень та підтримання дисципліни. У цьому контексті колектив зарубіжних дослідників [13] доводить, що ефективність режиму в місцях позбавлення волі залежить від системності профілактичних програм, а короткострокові заходи без подальшої ресоціалізаційної підтримки не дають стійкого результату, що підтверджує пріоритет комплексності у будові режиму колоній.

На відміну від виправних колоній, режим у слідчому ізоляторі має іншу юридичну природу, оскільки особи, які перебувають у СІЗО, не вважаються винними до ухвалення обвинувального вироку суду. Відповідно, режим у СІЗО спрямований насамперед на забезпечення ізоляції з метою запобігання ухиленню особи від органів досудового розслідування і протиправним впливам на хід досудового розслідування, а обмеження мають бути мінімально необхідними [14]. Зарубіжні дослідження [15, р. 970; 15] підтверджують, що значна частина ув'язнених у СІЗО не має високого ризику насильницької поведінки, що зумовлює потребу у пропорційності і диференційованості режиму.

Режим місць несвободи є динамічною системою, яка реагує на виклики безпеки та суспільні ризики. Так, у період надзвичайних умов (зокрема пандемії COVID-19) європейські установи обмежили побачення та контакти, а в окремих випадках застосували звільнення певних категорій ув'язнених [16, р. 348]. Це свідчить про адаптивний характер режиму, орієнтований на пріоритет безпеки, контроль ризиків та збереження балансу між обмеженнями і правами людини. Українські реалії воєнного часу підтверджують таку логіку: ст. 105 КВК України [17] і ст. 19 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [18] передбачають можливість запровадження режиму особливих умов, пов'язаний із посиленням охорони й нагляду, обмеженням контактів з родичами, заборонаю приймання передач й посилок та здійсненням інших додаткових режимних заходів. Таким чином, сучасні наукові підходи до режиму у місцях несвободи формують багатовимірне бачення цієї категорії: від забезпечення правопорядку й безпеки до реалізації виховної та ресоціалізаційної функцій, а також гарантування прав людини і належних умов тримання. Водночас зміст і спрямованість режиму розкривається по-різному в роботах окремих учених, які підкреслюють різні аспекти його організації, правового наповнення та практичного призначення. Для систематизації цих теоретичних підходів доцільним є узагальнення позицій авторів – табл. 1, що досліджували проблематику режиму в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах.

Аналіз сучасного дискурсу показує, що режим у місцях несвободи є багатовимірною категорією, що поєднує охоронні, правозахисні й ресоціалізаційні функції. Він розглядається не лише як інструмент ізоляції, а й як механізм забезпечення гуманізму, мінімізації криміногенного впливу та підтримання безпечних умов тримання. У вітчизняній доктрині режим визначається як нормативно структурована система правил та примусових і виховних заходів: В. Щербіна наголошує на поєднанні дисципліни з досягненням ресоціалізації [19]; О. Богатирьова [20] і В. Зарядюк [21] підкреслюють його роль у запобіганні злочинності, контролі поведінки та протидії насильству; Т. Попельнюк акцентує на інтеграції міжнародних стандартів і контролі діяльності персоналу [22]; Н. Мергель звертає увагу на ризики «призонізації» та розвиток кримінальної субкультури в умовах надмірної ізоляції, обґрунтовуючи необхідність пробачальних і ресоціалізаційних програм [23].

Міжнародні дослідження підтверджують ці підходи, доповнюючи їх емпіричними даними. J. Andrade та ін. доводять доцільність мінімально необхідних обмежень у СІЗО з огляду на презумпцію невинуватості [15], а E. van Ginneken і J. Wooldredge акцентують на інцидентному аналізі насильства та перехресності ролей жертв і правопорушників [24]. M. Remch та співавтори показують, що ефективність режиму визначається не суворістю ізоляції, а довготривалими превентивними й терапевтичними програмами [13]. У контексті кризових ситуацій дослідження О. Zeveleva та J. Nazif-Munoz демонструє, що під час пандемії COVID-19 європейські держави переважно посилювали обмеження, тоді як гуманізаційні заходи застосовувалися вибірково [16], що свідчить про залежність режиму від політичних пріоритетів і рівня довіри до інституцій.

Узагальнення наукових позицій засвідчує трансформацію розуміння режиму у місцях несвободи: від суто репресивно-охоронної моделі – до інтегративної концепції, яка поєднує підтримання правопорядку, захист прав людини, профілактику правопорушень і ресоціалізацію. Такий підхід відповідає стандартам Ради Європи та ООН [25; 26; 27], що ґрунтуються на принципах необхідності, пропорційності обмежень і поваги до людської гідності. Відтак режим постає як складна юридична категорія, що балансує між безпекою, державним примусом і гарантіями прав людини.

Водночас аналіз показує, що увага науковців здебільшого зосереджена на понятті «звичайного» режиму виконання покарань, тоді як правове регулювання функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів у воєнний час, надзвичайних ситуаціях і в умовах загрози збройного нападу досліджене фрагментарно. Наявна прогалина у дефініціях, методах і критеріях оцінювання законності посиленних обмежень свідчить про потребу доктринального формування відповідного понятійного апарату та стандартів правозастосування.

Нормативний аналіз підтверджує, що режим особливих умов у СІЗО та УВП врегульований лише частково (ст. 105 КВК України [17]; ст. 19 Закону «Про попереднє ув'язнення» [18]) та потребує конкретизації щодо підстав, процедур, контролю, правових гарантій і дій адміністрації у кризових ситуаціях. Така невизначеність створює ризики як надмірного втручання у права засуджених/ув'язнених, так і недостатнього рівня забезпечення безпеки в умовах воєнних загроз.

Таким чином, формується дуалістична модель режиму, що поєднує забезпечення безпеки й дисципліни з гарантіями прав людини, профілактикою радикалізації та підтриманням соціальних зв'язків. Режим має динамічний характер і трансформується під впливом зовнішніх викликів – воєнного стану, криз безпеки, надзвичайних ситуацій та ресурсних обмежень системи.

Подальше дослідження потребує диференціації режимів залежно від типу установи, статусу особи та рівня ризику. Вихідною точкою такого аналізу є порівняння ключових режимних засад СІЗО та виправних колоній (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика
режиму тримання у слідчому ізоляторі та виправній колонії**

Критерій	Слідчий ізолятор (СІЗО)	Виправна колонія (УВП)
Правова природа установи	Забезпечення кримінального провадження та судового розгляду	Виконання покарання у виді позбавлення волі
Процесуальний статус особи	Презумпція невинуватості	Засуджена особа, вина доведена вироком суду
Основна мета режиму	Ізоляція, недопущення впливу на досудове розслідування та запобігання можливому ухиленню від органів досудового розслідування	Кара, ресоціалізація, виховання правослухняної поведінки, дотримання дисципліни, профілактика правопорушень
Ключові функції режиму	Охорона та нагляд, обмеження комунікацій, забезпечення участі у процесуальних діях	Охорона та нагляд, виховна робота, трудове залучення, соціальна адаптація
Ступінь ізоляції	Максимальна; обмежений доступ до контактів	Варіативна залежно від рівня безпеки колонії
Обмеження пересування	Жорсткі, камерна система	Від відносної свободи (локальні сектори) до суворих обмежень (ПКТ, ДПК)
Праця	Необов'язкова, не виконує виправної функції	Мають право на працю, праця як елемент виправлення
Виховні заходи	Мінімальні програми, переважно психологічна підтримка	Розгорнута система виховної, соціальної і психологічної роботи
Соціальні контакти	Значно обмежені	Більше можливостей, включно з тривалими побаченнями
Стандарти поведінки	Мінімально необхідні обмеження, фокус на дотриманні прав	Дисципліна, заохочення/стягнення, зміна умов тримання
Психологічна безпека / ризики	Ризики члеушкоджень, тиску, емоційної дестабілізації через невизначеність досудового/судового процесу	Ризики субкультури, насильства, впливу кримінального середовища

Джерело: побудовано автором

Наведені дані засвідчують, що режим тримання у слідчому ізоляторі та у виправній колонії має різну правову природу, функціональне призначення й правові наслідки. У СІЗО його метою є забезпечення належного кримінального процесу та недопущення впливу на слідство, тому обмеження носять превентивний характер і застосовуються відповідно до принципів необхідності та пропорційності, закріплених у практиці ЄСПЛ [26] та Правилах Нельсона Мандела [28]. Це відповідає презумпції невинуватості, що передбачає мінімально необхідне втручання у права, відсутність обов'язкових виправних заходів та акцент на безпеці й процесуальних гарантіях.

У виправних колоніях режим спрямований на реалізацію завдань кримінального покарання з подальшим виправленням засуджених, передбачає чітко регламентовану поведінку, організацію праці, ресоціалізаційні програми та систему заохочень і стягнень.

В складних умовах функціонування УВП та СІЗО застосовуються додаткові режимні заходи: ст. 19 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [18] і ст. 105 КВК України [17] допускають посилення охорони та нагляду, припиняються всі заходи з ув'язненими, тимчасове припинення надання побачень, приймання посилок і передач, а також інші режимні заходи передбачені відомчими нормативно – правовими актами. Це свідчить про адаптивність режиму до загроз безпеці, але водночас вимагає посилення гарантій прав ув'язнених у кризових умовах. Отже, СІЗО функціонує у парадигмі превенції та процесуального захисту, тоді як виправна колонія – у парадигмі реалізації покарання і ресоціалізації. Така дуальність потребує чіткого нормативного розмежування режимів, належного кадрового та інфраструктурного забезпечення й підвищення стандартів гуманного поводження.

В умовах воєнного стану зазначені підходи зазнали суттєвих змін. Якщо у мирний час акцент робиться на забезпеченні виконання покарання та гарантуванні прав ув'язнених, то в період збройної агресії пріоритетом стають захист установ, недопущення втеч, підтримання стабільності та збереження життя осіб, позбавлених волі. Законодавець передбачив спеціальний режим реагування на загрози безпеці установ (ст. 105 КВК України; ст. 19 Закону «Про попереднє ув'язнення» [18]), що дозволяє тимчасово посилювати охорону та нагляд. Метою таких заходів є не додаткове покарання, а реагування на загрози державній та особистій безпеці відповідно до принципів необхідності й пропорційності. Водночас міжнародні стандарти – Правила Нельсона Мандела [28], Європейські пенітенціарні правила [29] та практика ЄСПЛ [26; 27] – вимагають забезпечення гарантій від нелюдського та принижуючого поводження навіть в умовах війни. Таким чином, режим особливих умов в Україні формується на перетині воєнної необхідності та міжнародних стандартів захисту прав людини, що визначає нову модель функціонування установ несвободи під час безпекових загроз.

Тож, можна констатувати, що інститут режиму у місцях несвободи є полісистемною правовою категорією, що забезпечує баланс між інтересами держави, суспільною безпекою та фундаментальними правами осіб, позбавлених волі. У мирний період режим виконує насамперед виправну, охоронну та соціально-виховну функції, тоді як в умовах воєнного стану його зміст трансформується у бік пріоритетності безпекових та стабілізаційних завдань в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що виражається в посиленні нагляду та охорони й застосуванні ряду режимних обмежень.

Кримінально-виконавче законодавство України адекватно відреагувало на нову безпекову реальність, передбачивши спеціальні правові механізми функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів під час воєнного стану. Водночас міжнародні стандарти зберігають свою дію, що наголошує на неприпустимості відступу від абсолютних прав, зокрема заборони катувань та негуманного поводження.

Українська пенітенціарна система опинилася в умовах, що не мають аналогів у сучасній європейській практиці: одночасна необхідність забезпечення режиму відбування покарання і реагування на воєнні виклики зумовила трансформацію механізмів управління місцями несвободи. Підвищення ризиків для персоналу та засуджених, загроза обстрілів, можливість окупації окремих територій та евакуаційні процеси вимагають від держави здатності оперативно посилювати режим тримання без відступу від фундаментальних стандартів гуманного поводження. Саме в такій багатофакторній реальності формується нова модель кримінально-виконавчої політики, в основі якої – забезпечення державної та соціальної безпеки із збереженням верховенства права як визначальної засади.

Ефективне функціонування режиму в умовах воєнного стану передбачає, насамперед, нормативну передбачуваність і прозорість процедурних механізмів, що регулюють обмеження прав

осіб, позбавлених волі. Важливим вбачається нормативне деталізування підстав, виду та обсягу обмежень, порядку та часових меж запровадження особливих умов тримання, з урахуванням дотримання базових Конституційних прав засуджених/ув'язнених.

Крім того, у контексті воєнних ризиків особливої актуальності набуває формування комплексного правового механізму евакуації засуджених і осіб, взятих під варту, що гарантуватиме збереження контролю над місцями несвободи, дотримання прав людини, доступ до адвоката, належні умови переміщення та інформування родичів. Своєчасність і правова визначеність таких дій мають бути складовою безпекової доктрини пенітенціарної системи. Одночасно, попри об'єктивне посилення режиму, держава повинна забезпечити доступність каналів комунікації із зовнішнім світом, включаючи дистанційні побачення та електронну кореспонденцію. Підтримання соціальних зв'язків слугує не лише гарантією гуманного поводження, але й чинником внутрішньої стабільності та профілактики конфліктної поведінки серед ув'язнених.

Особливого значення в умовах збройної агресії набуває психологічна та соціально-виховна підтримка як засуджених, так і персоналу. Воєнний контекст підсилює ризики радикалізації, формування протестної субкультури, емоційного вигорання та посттравматичних станів, що вимагає впровадження кризових програм ресоціалізації, протоколів кризового реагування та спеціальної підготовки співробітників ДКВС і слідчих ізоляторів. Професіоналізація персоналу та його психологічна стійкість є ключовими умовами ефективності режиму. Не менш важливо забезпечити інституційний діалог із міжнародними організаціями та механізмами незалежного моніторингу навіть у кризовий період – такий підхід зміцнює гарантії дотримання прав людини та підвищує довіру до державної політики у сфері виконання покарань.

Отже, розвиток пенітенціарної системи в умовах воєнного стану має здійснюватися за моделлю правової адаптивності, що поєднує необхідні безпекові заходи з дотриманням міжнародних стандартів гуманності. Саме здатність держави зберігати верховенство права у період найбільших викликів визначає її демократичну зрілість і стратегічну готовність до відновлення системи виконання покарань на засадах людської гідності, правової визначеності та соціальної відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що поняття режиму місць несвободи має комплексний характер, поєднуючи охоронні, організаційні та ресоціалізаційні елементи. Еволюція міжнародних стандартів свідчить про перехід від каральної до інтегративної моделі, орієнтованої на збереження людської гідності, мінімізацію втручання у права та створення умов для успішного повернення особи до суспільства. В умовах воєнного стану забезпечення балансу між безпекою та правами людини є ключовим критерієм легітимності державної політики у сфері виконання покарань. Порівняльний аналіз режиму тримання у слідчих ізоляторах і виправних колоніях засвідчив суттєві відмінності у правовій природі, функціональному призначенні та ступені обмеження прав осіб. У слідчих ізоляторах центральним залишається принцип презумпції невинуватості і мінімальної достатності обмежень, тоді як у виправних колоніях режим реалізує каральну та ресоціалізаційну функції, передбачаючи розвинену систему контролю, праці й виховних заходів. Водночас в обох випадках базовими залишаються вимоги законності, пропорційності та захисту людської гідності.

Умови воєнного стану в Україні актуалізували потребу в адаптивності режимів у місцях несвободи. Запровадження спеціальних нормативних механізмів, передбачених ст. 105 КВК України та ст. 19 Закону України «Про попереднє ув'язнення», забезпечило можливість оперативного реагування на військові загрози та мінімізації ризиків втрати контролю над установами. Важливо наголосити, що українське кримінально-виконавче законодавство, на відміну від законодавства більшості іноземних держав, містить спеціальні норми щодо режиму особливих умов, тоді як за кордоном питання функціонування місць несвободи у період воєнного чи надзвичайного стану регулюються переважно лише загальними законодавчими положеннями. Це свідчить про вищий рівень правової адаптованості української системи до умов воєнного часу, проте одночасно підкреслює необхідність подальшого уточнення та деталізації таких норм.

Разом із тим практика впровадження особливого режиму підтверджує потребу у подальшому нормативному удосконаленні процедур запровадження обмежень, гарантуванні правової визначеності та посиленні механізмів судового й громадського контролю. Ключовим викликом залишається недопущення трансформації особливих режимів у надмірний чи невинуватий інструмент державного примусу. Дотримання стандартів гуманного поводження і верховенства права у воєнний час визначатиме зміст і якість майбутньої моделі пенітенціарної системи після відновлення миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шкута О.О. Проблеми забезпечення безпеки засуджених у місцях несвободи України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2022. № 2. С. 35–38. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2022-2-8>.
2. Ганенко І.С. Правовий статус військовополонених в умовах воєнного конфлікту. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-3-14>.
3. Buck D., Ali A., Butt N. та ін. ‘Low-Level’ Social Care Needs of Adults in Prison (LOSCIP): A Scoping Review of the UK Literature. *Social Sciences*. 2025. Vol. 14. № 2. Art. 112. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci14020112>.
4. St. Louis S. The Pretrial Detention Penalty: A Systematic Review and Meta-Analysis of Pretrial Detention and Case Outcomes. *Justice Quarterly*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1080/07418825.2023.2193624>.
5. Hanley N., Flynn C. Technology-enabled prison visiting: learning from research and practice during the COVID-19 pandemic. *Current Issues in Criminal Justice*. 2023. Vol. 35. № 4. С. 415–420. DOI: <https://doi.org/10.1080/10345329.2023.2229523>.
6. Dodd S., Sydes M. Freedom Waived: A Systematic Review of Research on People in Prison Who Forgo the Opportunity for Release on Parole. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10610-024-09596-8>.
7. Melnykova D. Comparative analysis of pre-trial detention challenges in Ukraine and Sweden. *Journal of Legal Studies*. 2024. Vol. 33. № 47. С. 59–78. DOI: <https://doi.org/10.2478/jles-2024-0004>.
8. Кримінально – виконавче право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів: А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд, М.В. Романов, В.В. Голіна, М.П. Черненко, В.М. Харченко, Л.П. Оніка, В.Ф. Оболенцев – Х.: Право, 2006.- 256 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/19/stepanyuk.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
9. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб’єкт запобігання злочинам: дис.. доктора юридичних наук: 12.00.08/ Колб Олександр Григорович. К., 2007. 512 с. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B1%20%D0%9E\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B1%20%D0%9E$) (дата звернення: 20.10.2025).
10. Бригдалов В.М. Режим в місцях позбавлення волі. К.: РІО МВД УССР, 1976. 116 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/schm.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
11. Саленков І.В. Режим виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: дис.. канд. юрид. наук: 12.00.08/ Саленков Іван Володимирович. – Х., 2011. – 215 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 20.10.2025).
12. Богатирьова О., Богатирьов А. Стан злочинності серед засуджених у місцях несвободи Міністерства юстиції України. *Закон і кордон*. 2023. Т. 2, № 2. DOI: https://doi.org/10.32453/law_border.v2i2.1535.
13. Remch M., Swink G., Mautz C. та ін. Evaluation of a prison violence prevention program: impacts on violent and non-violent prison infractions. *Injury Epidemiology*. 2023. Vol. 10. Art. 36. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40621-023-00450-9>.
14. Ткаченко С.В. Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у місцях тимчасової ізоляції : дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. 247 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e80204b5-1a2a-4293-b855-abaa7f76a210/content> (дата звернення 20.10.2025).
15. Andrade J., Gonçalves R. A., Castro Rodrigues A. de. Pre-trial detention as a last resort measure? When the last shall be the first. *European Journal of Criminology*. 2025. Vol. 22. № 6. P. 967–982. DOI: <https://doi.org/10.1177/14773708251320250>.
16. Zeveleva O., Nazif-Munoz J. I. COVID-19 and European carcerality: Do national prison policies converge when faced with a pandemic? *Punishment & Society*. 2022. Vol. 24. № 4. P. 642–666. DOI: <https://doi.org/10.1177/14624745211002011>.

17. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
18. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
19. Щербіна О.В. Режим виконання і відбування покарань у виправних установах: дис. ... канд. юрид. наук. Харків: ХНУВС, 2014. 225 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0414U000900> (дата звернення 20.10.2025).
20. Богатирьов І. Віктимологічне запобігання жертви кримінального правопорушення, що вчиняється в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1. С. 128–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-18>.
21. Зарадюк З.В. Види та детермінанти насильницьких кримінальних правопорушень в місцях позбавлення волі: кримінологічна характеристика. *Історико-правовий часопис*. 2025. Т. 24, № 1. С. 80–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/11>.
22. Попельнюк Т.В. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом колоній у сфері виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2021. 292 с. URL: [http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss%20\(2\)_0.pdf](http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss%20(2)_0.pdf) (дата звернення: 20.10.2025).
23. Мєргель М.Р. Покарання за кримінальним законодавством України: проблеми та шляхи оптимізації: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2024. 203 с. URL: https://lib-old.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/21011/1/dysertatsiia_merhel-m.-1.pdf.
24. Van Ginneken E. F. J. C., Wooldredge J. Offending and victimization in prisons: New theoretical and empirical approaches. *International Journal of Law, Crime and Justice*. 2024. Vol. 77. Art. 100667. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlcj.2024.100667>.
25. Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. URL: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>.
26. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.10.2025).
27. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). Standards and tools. URL: <https://www.coe.int/en/web/cpt/standards> (дата звернення: 20.10.2025).
28. The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). URL: <https://surl.it/hhlyxl> (дата звернення: 20.10.2025).
29. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: Рада Європи; Рекомендації, Правила, Доповідь від 12.02.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 20.10.2025).